

1 A

Jacek Chachaj, Kirił Koczegarow

Wielkie Księstwo Moskiewskie i Wielkie Księstwo Litewskie do wojny o Inflanty

Początki Wielkiego Księstwa Moskiewskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego

W okresie rozbitcia politycznego Rusi spadła polityczna rola Kijowa. Od drugiej połowy XII w. wzrosła natomiast potęga książąt Rusi Północnej (Zaleskiej), których siedzibą został Włodzimierz nad Kłazmą. Na przełomie lat trzydziestych i czterdziestych XIII w. nastąpił najazd Mongołów, który uzależnił większość Rusi od imperium mongolskiego, a potem tatarskiej Złotej Ordy. (Mapa nr 1). Odtąd wielki książę osobiście uzyskiwał od chana Złotej Ordy jarłyk (zatwierdzenie tytułu). Ostateczny upadek Kijowa spowodował, że od początku XIV w. Włodzimierz nad Kłazmą stał się siedzibą metropolitów kijowskich, zwierzchników ruskiej Cerkwi prawosławnej.

W końcu pierwszej połowy XIII w. na terenie wielkiego księstwa włodzimierskiego ukształtowały się księstwa moskiewskie i twerskie, które uzyskały samodzielność polityczną. Książę moskiewski Jerzy (Jurij Daniłowicz, 1303-1325) pretendował, obok władcy Tweru, do tytułu wielkoksiążęcego, co spowodowało konflikt zakończony zwycięstwem Moskwy za panowania Iwana Kality (1325-1340). W tym czasie metropolita Piotr przeniósł się do Moskwy, czyniąc ją religijną stolicą Rusi (1325).

W latach czterdziestych XIII w. jeden z władców plemiennych, Mendog, zjednoczył rozbitą dotąd Litwę, a jego państwo objęło też część Rusi – leżącą nad Niemnem Ruś Czarną. (Mapa nr 1). Obejmujące ziemie ruskie (Nowogródek, Pińsk, Połock, Witebsk) państwo litewskie było wtedy już w pewnym stopniu prawosławne. Prawosławny był syn Mendoga Wojsielk, który objął na krótko władzę z pomocą wojsk ruskich w czasie walk, które wybuchły po śmierci Mendoga w 1263 r.

Wzrost potęgi Litwy nastąpił za wielkiego księcia litewskiego Giedymina (1316-1341). W składzie Wielkiego Księstwa Litewskiego znalazły się wtedy Witebsk, Brześć, Mińsk, Wołyń i Polesie, a wpływy litewskie objęły Kijów, Twer, Wiaźmę, Psków i Smoleńsk. Ekspansja uczyniła Litwę jeszcze bardziej państwem ruskim i prawosławnym. Ruski stał się językiem urzędowym, *Ruska Prawda* (zbiór praw) była podstawą książęcych zarządzeń, a w państwie obowiązywało stare prawosławne prawo kanoniczne. Kulturę ruską przyjmowali synowie wielkiego księcia, on sam tytułował się władcą Litwinów i Rusinów. Jednocześnie ruskie części państwa zachowały dużą samodzielność, a uznanie zależności od wielkiego księcia litewskiego oznaczało wręcz uwolnienie od jarzma tatarskiego. Wzrost potęgi Litwy i Moskwy oraz ekspansja obu tych państw na obszarach Rusi prowadziły nieuchronnie do konfliktu. W 1335 r. wybuchły pierwsze walki litewsko-moskiewskie na pograniczu księstw smoleńskiego i moskiewskiego.

Stosunki litewsko-moskiewskie do połowy XV wieku

Kolejni władcy moskiewscy – Iwan Piękny (Krasnyj) oraz Siemion Dumny (Gordyj) – utrwalili swą dominację na Rusi Zaleskiej. W tym samym czasie synowie Giedymina, Kiejstut i Olgierd, podzielił się władzą na Litwie. Kiejstut objął zachodnią część państwa, zaś Olgierd – część wschodnią, a z nią sprawy ruskie. Olgierd (1345-1377) umocnił swą pozycję w Smoleńsku, jego wpływy uznały ziemie siewierska i czernihowska oraz Kijów. Litwini rozgromili Tatarów nad Sinymi Wodami (1362) i zajęli obszar między ujściem Dniestru a Dnieprem. Odnowili sojusz z Twerem, co doprowadziło do wojny z Moskwą. Olgierd zaatakował Moskwę, ale nie odniósł

sukcesów i zawarł pokój (1372), a pobity przez wielkiego księcia moskiewskiego Dymitra Iwanowicza książę twerski uznał jego zwierzchnictwo. Po śmierci Olgierda (1377) w Wielkim Księstwie Litewskim wybuchła wojna domowa między jego synem, wielkim księciem Jagiełłą, a Kiejstutem.

Znaczenie Moskwy zdecydowanie wzrosło po zwycięstwie Dymitra (zwanego odtąd Dońskim) nad Ordą na Kulikowym Polu (1380), gdzie nie dotarł Jagiełło, sojusznik wodza Tatarów – Mamaja. Z kolei w armii ruskiej Dymitra, poza siłami księstw północno-wschodniej Rusi, były też pułki litewskich książąt Andrzeja i Dymitra Olgierdowiczów, którzy przeszli na służbę księcia Moskwy. Klęska zadana Moskwie przez nowego chana Złotej Ordy Tochtamysza w 1382 r. osłabiła pozycję Dymitra Dońskiego wobec Litwy. Już w 1383 r. spod jego wpływów uwolnił się Nowogród Wielki, gdzie tron objął książę litewski Patrycy Narymuntowicz.

Zagrożenie ze strony Zakonu i problemy wewnętrzne zmusiły Jagiełłę do zbliżenia z Moskwą. W 1384 r. podpisał on z Dymitrem Dońskim traktat o sojuszu, w którym zobowiązał się poślubić jego córkę i przyjąć prawosławie. Umowa nie została jednak wypełniona, a już w 1385 r. podpisano w Krewie akt, w którym poganiin Jagiełło obiecał przyjąć katolicyzm i pojąć za żonę panującą w Polsce Jadwigę. Literalnie unia krewska oznaczała ścisły związek Litwy z Polską (a nawet jej włączenie). Realnie na długi czas tylko połączyła dwa państwa panowaniem jednej dynastii (ale nie zawsze osobą władcy) i wspólnotą podstawowych celów polityki zagranicznej. Zawarcie sojuszu politycznego z Polską było punktem zwrotnym w dziejach Wielkiego Księstwa Litewskiego. Oznaczało jego otwarcie na wpływy społeczne i kulturalne idące z Europy Środkowej.

Ważną częścią tego procesu było rozprzestrzenianie się katolicyzmu na ziemiach wschodniosłowiańskich. W 1387 r. w Wilnie powstało katolickie biskupstwo, któremu podporządkowano prawosławne obszary Rusi północno-zachodniej (współczesnej Białorusi), a jego wpływy objęły niemal całe państwo. W Wielkim Księstwie Litewskim prawosławie straciło pozycję lidera, stając się tylko religią tolerowaną, lecz nierównouprawnioną wobec katolicyzmu. Te ważne zmiany w stosunkach wyznaniowych w Europie Wschodniej rzutowały później zarówno na sytuację wewnętrzną na Litwie i w Rzeczypospolitej, jak i na stosunki moskiewsko-litewskie, a następnie rosyjsko-polskie.

W 1389 r. zmarł Dymitr Doński. Umierając, choć był lennikiem Ordy, jako pierwszy w okresie niewoli tatarskiej, przekazał władzę i tytuł wielkiego księcia moskiewskiego i włodzimierskiego najstarszemu synowi. Wasyl I (1389-1425) musiał uznać władzę Ordy, ale wkrótce potem dostał zgodę na włączenie do państwa moskiewskiego kolejnych ziem.

Polityka Jagiełły wywołała sprzeciw na Litwie. Na czele opozycji stanął syn Kiejstuta Witold, z którym Jagiełło zawarł ugodę, oddając mu władzę namiestniczą na Litwie (1392). Witold (Witold Wielki, 1392-1430) okazał się jednym z najwybitniejszych władców litewskich. Usunął książąt dzielnicowych i scentralizował państwo. Chciał rozszerzyć wpływy litewskie i uzyskać pełną suwerenność wobec Jagiełły. Podbił Smoleńsk i zaczął używać tytułu wielkiego księcia litewskiego (1395). W 1398 r. odmówił Polsce czynszu z ziem ruskich i związał się z Krzyżakami (oddając część Żmudzi). Zerwanie z Polską nie było jednak trwałe, bo jego wyprawa podjęta w celu przywrócenia władzy Tochtamysza w Złotej Ordzie poniosła klę-

skę nad Worskłą (1399). Witold zawarł wtedy nową umowę z Jagiełłą w Grodnie (1400) i Wilnie (1401), uznając jego zwierzchnictwo.

Panowanie Witolda, którego córka Zofia wzięła ślub z wielkim księciem moskiewskim Wasylem I (1391), było czasem przewagi Wielkiego Księstwa Litewskiego w relacjach z Moskwą. Polska udzielała wówczas Litwie bezpośredniej pomocy wojskowej. Zimą 1405/1406 r. Witold uderzył na Psków. Miasto poprosiło o pomoc Wasyla I, co wywołało wojnę litewsko-moskiewską. W 1406 r. Witold zaatakował Moskwę i zmusił ją do wycofania pomocy dla Pskowa i Nowogrodu Wielkiego. Walki wznowiono, gdy w 1407 r. Nowogród uznał zwierzchnictwo Litwy. Wojska księcia litewskiego, wzmocnione przez siły polskie, spotkały się wówczas z armią Wasyla I nad Stopem, dopływem Upy. Nie doszło do walk, a po kilku dniach zawarto rozejm.

W 1408 r. uciekł do Moskwy, wraz z grupą zwolenników, księżę litewski Świdrygiełło Olgierdowicz. Wkrótce wrócił na Litwę, ale wielu jego towarzyszy, należących do litewsko-ruskich rodów książęcych, zostało w państwie moskiewskim jako bojarzy. Akcja Świdrygiełły spowodowała nowy konflikt Litwy z Moskwą, ale jeszcze w tym samym roku, po kolejnym spotkaniu wojsk nad Ugrą, bez walk zawarto pokój. Zwierzchnictwo Litwy uznały wtedy księstwa wierchowskie nad górną Oką.

Unia z Polską w Horodle (1413) umocniła związek obu państw, a potęga Witolda osiągnęła szczyt. Umierając w 1425 r., Wasyl I oddał pod opiekę Witolda (swego teścia) małoletniego syna Wasyla II i państwo moskiewskie. Witold powrócił do planów koronacji królewskiej, nie zrealizował ich jednak przed śmiercią (1430).

W XIV i początkach XV w. władcy litewscy próbowali tworzyć odrębną od Moskwy prawosławną metropolię litewską. W latach dwudziestych XIV w. metropolicie Teofilowi podlegały eparchie turowska i połocka. Po jego śmierci (1330) przywrócono jednak jedność metropolii ruskiej.

W 1354 r. patriarcha Konstantynopola wyświęcił dwóch kandydatów na metropolitów – rezydującego w Moskwie Aleksego, jako metropolitę kijowskiego i całej Rusi, oraz Romana, metropolitę litewskiego z katedrą w Nowogrodku. W 1361 r. Roman zmarł, a w 1375 r. pod naciskiem Olgierda wyświęcono metropolitę pochodzenia bułgarskiego – Cypriana. Po śmierci Aleksego (1378) Cyprian, nie bez problemów, porozumiał się z Dymitrem Dońskim, a po jego śmierci przeniósł się do Moskwy.

W 1415 r. Witold, mimo odmowy Konstantynopola, doprowadził do wyświęcenia nowego metropolity litewskiego. Został nim bratanek Cypriana, Grzegorz Cambłak. (**Źródło nr 1:** Dokument wielkiego księcia Witolda). Patriarcha wkrótce uznał Grzegorza, ale po jego śmierci (ok. 1420) Witold, dążąc do normalizacji stosunków z Moskwą, porozumiał się z rezydującym w Moskwie metropolitą kijowskim Focjuszem i zgodził na rozciągnięcie jego jurysdykcji na teren państwa litewskiego.

Wielkie Księstwo Litewskie i Wielkie Księstwo Moskiewskie w walce o przywództwo na Rusi w XV wieku

Śmierć Witolda zapoczątkowała okres walk wewnętrznych na Litwie. W 1432 r. w wyniku zamachu wielkim księciem został Zygmunt Kiejstutowicz. Przywilejem z 1434 r. zrównał on w prawach prawosławnych bojarów ruskich z katolickimi bojarami litewskimi, czym pozyskał tych pierwszych. Autokratyczne rządy doprowa-

dziły do spisku i śmierci Zygmunta z rąk spiskowców (1440). Bojarzy wybrali teraz na tron młodszego syna Jagiełły – Kazimierza. W 1447 r. został też królem Polski, co przywróciło unię personalną pomiędzy Polską a Litwą.

Tymczasem w Wielkim Księstwie Moskiewskim wybuchł spór o tron, zakończony po długiej wojnie domowej (walki trwały do 1453 r.) utrzymaniem władzy przez Wasyla II (1425-1462). Stosunki Moskwy z Litwą były poprawne, a strefy wpływów określił układ zawarty w 1449 r. przez Wasyla II z Kazimierzem Jagiellończykiem. (**Źródło nr 2:** Umowa Wasyla II z Kazimierzem Jagiellończykiem; **Mapa nr 2**). Uznawał on prawo Litwy do wszystkich zdobyczy na Rusi oraz jej wpływy w Twerze, z kolei Nowogród, Psków i Riazan określał jako strefę wpływów Moskwy.

Zwycięstwo Wasyla II Ślepego w wojnie domowej w Moskwie doprowadziło do emigracji wielu jego przeciwników na Litwę. W 1454 r. uciekli tam książęta Iwan Andriejewicz Możajski i Iwan Dmitriewicz Szemiatycz. Pierwszy otrzymał od Kazimierza Jagiellończyka Starodub, Homel i Briańsk, drugi – Nowogród Siewierski. Ucieczki udzielnych książąt trwały także później, już za panowania syna Wasyla II, wielkiego księcia Iwana III. Jednak kniaziowie przekraczali granicę moskiewsko-litewską także w przeciwnym kierunku. Na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XV w. na służbę księcia Moskwy przeszedł jeden z książąt wierchowskich – Siemion Jurijewicz Odojewski, wraz z synami i swym księstwem – połową Odojewa. W roku 1481/1482 uciekł do Moskwy Fiodor Bielski, uczestnik spisku ruskiego bojarstwa przeciwko wielkiemu księciu litewskiemu Kazimierzowi. (**Źródło nr 3:** Fragment II latopisu sofijskiego).

Unia florencka (1439) doprowadziła do ostatecznego podziału prawosławnej metropolii ruskiej na moskiewską i litewską (kijowską). W 1441 r. Moskwa odrzuciła metropolitę unię Izydora, a w 1448 r. faktycznie przyjęła autokefalię, wybierając na metropolitę Jonasza, bez zezwolenia Konstantynopola. Z kolei Kazimierz Jagiellończyk ustanowił w 1458 r. metropolitę dla diecezji litewskich unię Grzegorza II Bułgara, ucznia Izydora. Grzegorz II uznał zależność od patriarchy Konstantynopola, a w przyszłości nie utrzymywano oficjalnych stosunków między obiema metropoliami ruskimi („moskiewską i całej Rusi” i „kijowską i całej Rusi”). Odziedziczone przez wielkich książąt katolików po dawnych władcach litewskich prawo patronatu nad Kościołem prawosławnym Wielkiego Księstwa Litewskiego było często używane na szkodę interesów prawosławnych – monasteria były oddawane pod opiekę świeckich i duchowych przedstawicieli katolicyzmu. Jednocześnie po zdobyciu Konstantynopola przez Turków państwo moskiewskie pozostało jedynym państwem prawosławnym, co dodatkowo podniosło znaczenie Moskwy jako centrum tego wyznania.

Za panowania Iwana III (1462-1505) dominacja Moskwy na terenach północno-wschodniej Rusi przybrała formę podboju lub ścisłego uzależnienia innych księstw. Iwan III stale powiększał obszar państwa. Przyłączył księstwo jarosławskie (1463) i rostowskie (1474), natomiast w oparciu o pomoc litewską opór Moskwie stawiała republika nowogrodzka. Kazimierz Jagiellończyk zobowiązał się w 1471 r. do udzielenia pomocy Nowogrodowi, ale zajęty polityką dynastyczną nie wywiązał się z obietnicy, gdy Iwan III podjął działania zbrojne. Wojska moskiewskie wkroczyły do Nowogrodu, ograniczając jego samodzielność.

Rok później Moskwa narzuciła zwierzchnictwo republice pskowskiej. Kazimierz zawarł antymoskiewski sojusz z Wielką Ordą (powstała w trakcie rozpadu Złotej Ordy), ale zachował bierność, gdy Orda zaczęła wojnę. W odpowiedzi Iwan III związał się z Chanatem Krymskim. Krym zaangażował siły militarne Litwy, co pozwoliło Moskwie przeprowadzić skuteczną akcję przeciwko Nowogrodowi Wielkiemu, a następnie włączyć republikę do państwa moskiewskiego (1478).

W roku 1480 Iwan III ostatecznie zrzucił zwierzchnictwo ordyńskie, w 1485 r. zajął Twer, w 1489 r. włączył ziemię wiacką. Od 1487 r. na stronę Moskwy przechodziły księstwa wierchowskie. Po śmierci Kazimierza Jagiellończyka została zerwana unia Polski i Litwy. Tron polski objął starszy z synów Kazimierza – Jan Olbracht, zaś wielkim księciem litewskim został jego brat – Aleksander (1492-1506). Wykorzystał to Iwan III, atakując Litwę (1492-1494) i utrwalając ostatnie zdobycze. Traktat pokojowy z 1494 r., umocniony ślubem córki Iwana III Heleny z wielkim księciem litewskim Aleksandrem (**Źródło nr 4**: Korespondencja Iwana III i Aleksandra Jagiellończyka), był nietrwały.

Na stronę Moskwy przechodzili w tym czasie kolejni książęta, w tym potomkowie emigrantów moskiewskich z połowy XV w., a nowa wojna moskiewsko-litewska (1500-1503) przyniosła dalsze sukcesy Iwanowi III (siły moskiewskie zadały Litwinom ciężką klęskę nad Wiedroszą). Wojnę zakończył rozejm, oddający Moskwie ziemie czernihowską i siewierską oraz części ziem mściławskiej, smoleńskiej i połockiej (Litwa straciła trzecią część swego obszaru), a Aleksander Jagiellończyk uznał używany przez Iwana III tytuł „pana całej Rusi”. (**Mapa nr 3**). Klęska uzmysłowiła Litwie zagrożenie i skłoniła jej elity do zbliżenia z Polską. Aleksander w 1501 r. został wybrany na króla Polski, co odnowiło unię personalną. Była ona trwała, bo w Polsce i na Litwie panował potem kolejny syn Kazimierza – Zygmunt Stary (1506-1548), a następnie syn Zygmunta Starego – Zygmunt August (1548-1572).

Stosunki moskiewsko-litewskie w pierwszej połowie XVI wieku

Upokorzona w 1503 r. Litwa liczyła na odzyskanie strat przy pomocy sił polskich. Wznowiała wojnę w 1507 r., ale wobec aktywności wojsk moskiewskich i przejścia na stronę Moskwy kniazia Michała Glińskiego znalazła się w trudnym położeniu. Pokój zawarty w 1508 r. nie zmieniał znacząco granicy. Wojna toczyła się już za panowania w Moskwie syna Iwana III – Wasyla III (1505-1533), który dokończył jednoczenie Rusi północno-wschodniej. W 1510 r. włączył do swojego państwa ziemię pskowską, a w 1521 r. księstwo riazańskie. Odtąd zbieranie ziem ruskich mogło odbywać się tylko kosztem Litwy. Dążąc do odebrania jej ziem ruskich, rozpoczął kolejną wojnę (1512), a jego wojska w 1514 r. zdobyły Smoleńsk. (**Źródło nr 5**: Przywilej Zygmunta I; **Źródło nr 6**: Przywilej Wasyla III). Krótko potem siły litewsko-polskie odniosły zwycięstwo pod Orszą, ale nie odzyskały Smoleńska, którego utratę potwierdził zawarty w 1522 r. rozejm. W 1533 r. minął jego termin, a jednocześnie zmarł Wasyl III. W tej sytuacji Zygmunt Stary zaczął w 1534 r. wojnę. Wojska litewsko-polskie uderzyły na Siewierszczyznę, zdobyły Homel (1535), obległy i zdobyły Starodub. Wkrótce jednak wojska moskiewskie weszły w głąb Litwy. Walki nie przyniosły rozstrzygnięć i w 1537 r. zawarto pokój oddający Litwie tylko Homel.

W połowie XVI w. w rozwoju Litwy i Moskwy pojawiły się procesy prowadzące do dalszego pogłębiania różnic i sprzeczności między nimi. Na Litwie wraz z utratą wpływów przez prawosławie rozwijała się obca Moskwie kultura katolicka. W różnych kierunkach rozwijały się struktury społeczno-polityczne obu państw. Podczas gdy w państwie moskiewskim umacniała się władza wielkiego księcia i cara oparta na rozwiniętej biurokracji, dążąca do likwidacji resztek starego systemu, na Litwie władza książęca decentralizowała się, zachowując autonomię wewnętrzną prowincji opartą o wpływy arystokracji, i przechodziła w ręce magnatów, którzy wywierali wpływ na politykę przez radę, ograniczającą władzę wielkiego księcia. Litewska szlachta otrzymała przywileje i prawa do tworzenia własnych organów przedstawicielskich – sejmów i sejmików, co było podstawą dalszego ograniczenia władzy centralnej na jej rzecz. Inaczej rozwijały się organy przedstawicielskie w państwie moskiewskim. W drugiej połowie XVI w. w Soborach Ziemskich uczestniczyła oprócz szlachty także ludność miejska, a wpływ soborów na podejmowanie decyzji przez rząd centralny był znacznie mniejszy niż sejmów litewskich. Własnymi drogami ewoluowały systemy prawne Litwy i Moskwy, otrzymując postać w przyjmowanych ustawach, zbiorach praw lub – jak w Wielkim Księstwie Litewskim – Statutach. (**Źródło nr 7:** Sudebnik Kazimierza IV Jagiellończyka; **Źródło nr 8:** Sudebnik Iwana III).

W połowie XVI w. w Europie Wschodniej powstały dwa nowożytne państwa znacznie różniące się społecznie, politycznie i kulturowo. Rywalizacja Carstwa Moskiewskiego (później Rosji) i zjednoczonego po unii lubelskiej (1569) z Polską Wielkiego Księstwa Litewskiego (które na mocy tego aktu straciło na rzecz Korony większą część ziem ruskich) określiła rozwój głównych tendencji w sytuacji międzynarodowej Europy Wschodniej na kolejne 150 lat. (**Mapa nr 4**). Z jednej strony Litwini wysuwali kandydatury moskiewskich Rurykowiczów na tron Rzeczypospolitej w pierwszych wolnych elekcjach, z drugiej – państwo polsko-litewskie nie zrezygnowało z prób odzyskania ziem ruskich utraconych przez Litwę w XV i XVI w., co musiało prowadzić do kolejnych konfliktów. Nie uznawano w Rzeczypospolitej także stosowanych w XVI w. i będących wyrazem suwerenności państwa tytułów władców moskiewskich (od 1547 car Wszechrusi), które traktowano jako wyraz dążenia do opanowania kolejnych ziem ruskich.

Zalecana literatura

- Bazylow L., *Historia Rosji*, t. 1, Warszawa 1985.
- Drózd P., *Orsza 1514*, Warszawa 2000.
- Jakowenko N., *Historia Ukrainy. Od czasów najdawniejszych do końca XVIII wieku*, przeł. O. Hnatiuk, K. Kotyńska, Lublin 2000.
- Jakowenko N., *Historia Ukrainy do 1795 r.*, przeł. K. Kotyńska, A. M. Babiak-Owad, Warszawa 2011.
- Krzyżaniakowa J., Ochmański J., *Władysław II Jagiełło*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1990.
- Ochmański J., *Historia Litwy*, wyd. 3, popr. i uzup., Wrocław–Warszawa–Kraków 1990.
- Podhorodecki L., *Kulikowe Pole 1380*, Warszawa 1986.
- Sahanowicz H., *Historia Białorusi. Od czasów najdawniejszych do końca XVIII wieku*, przeł. H. Łaskiewicz, Lublin 2002.

- Serczyk W. A., *Iwan IV Groźny*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986.
- Wójcik Z., *Dzieje Rosji 1533-1801*, Warszawa 1981.
- Базилевич К. В., *Внешняя политика Русского централизованного государства. Вторая половина XV века*, [отв. ред. и вступ. статья Л. В. Черепнина], [Москва] 1952.
- Бычкова М. Е., *Русское государство и Великое княжество Литовское с конца XV в. до 1569 г. Опыт сравнительно-исторического изучения политического строя*, Москва 1996.
- Бычкова М. Е., *Русско-литовская знать XV-XVII вв. Источниковедение. Генеалогия. Геральдика*, Москва 2012. (*Исторические исследования*).
- Васильев С. П., *Псковская судная грамота и I Литовский статут: опыт сравнительного исследования терминологии законодательных памятников*, Москва 2011.
- Кром М. М., *Меж Русью и Литвой. Пограничные земли в системе русско-литовских отношений конца XV – первой трети XVI в.*, изд. 2-е, испр. и доп., Москва 2010.
- Кром М. М., *Стародубская война (1534-1537). Из истории русско-литовских отношений*, Москва 2008. (*Забытые войны России*).
- Лобин А. Н., *Битва под Оршей 8 сентября 1514 г. К 500-летию сражения*, Санкт-Петербург 2011.
- Любавский М. К., *Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно*, Санкт-Петербург 2004. (*Русская библиотека*).
- Пашуто В. Т., *Образование Литовского государства*, Москва 1959.
- Пашуто В. Т., Флоря Б. Н., Хорошкевич А. Л., *Древнерусское наследие и исторические судьбы восточного славянства*, Москва 1982.
- Темушев В. Н., *Первая Московско-литовская пограничная война: 1486-1494*, Москва 2013.
- Хорошкевич А. Л., *Русское государство в системе международных отношений конца XV – начала XVI в.*, Москва 1980.
- Флоря Б. Н., *Исследования по истории Церкви. Древнерусское и славянское средневековье*, Москва 2007.
- Янин В. Л., *Новгород и Литва: пограничные ситуации XIII-XV веков*, Москва 1998.

Lined writing area consisting of two columns of horizontal lines for text entry.